

İLK KIRGIZ OPERASI [1]

Sovyet Hükümetinin kurulduğu günden başlayarak yeniden hayat bulan Kırgız profesyonel müzik sanatçıları; profesyonel müziği geliştirmenin yanısıra Rus ve Avrupa profesyonel müziğinin her türünü benimseyip bu alanda önemli çalışmalara imza attılar. Bu da çok önemli bir mücadele idi. Çünkü hala gelişmekte olan yeni çağdaş temalar, yüksek sanatsal düzeyde düzenlenirken halk müziği sanatı yetersizdi. Dolayısıyla bunun benimsenip yeni bilimsel zeminde incelenmesi çok uzun bir zaman aldı.

Geçmişe bir göz atarsak Cumhuriyetimizde kültür alanında bir kaç yıl içerisinde sayısız opera ve bale, senfoni, oda orkestrası eserler, kantat şarkı ve romanların yanısıra halk çalgıları orkestrası için de bir çok müzik eserleri oluşturuldu. Yeni çağın gerektirdiği yaşam koşulları gibi günümüzün genel göstergeleri bu eserlere kaynak teşkil etti.

Şu anki Kırgız müziğinin meşhur profesyonel türlerinin gelişmesini her açıdan incelemek tabii ki güncel sorunlardan biridir. Bu nedenle köklü ve zengin bir müziğe dayalı Kırgız kültüründen hareketle günümüz bestecilerin üretkenliğine olan büyük inanç ve bu milli kültürün Avrupa ve Rus klasik müziğinin profesyonel düzeyde gelişmiş olan türleriyle birlikte Kırgız müzik sanatımızın günden güne gelişim sürecine bir göz atmakta yarar vardır:

Günümüz Kırgız bestecilerinin üretkenliği eski halk kültür zenginliği ve sözlü müzik eserlerinin esasında gelişerek zamanımıza ulaştı. Eski çağlardan beri toprak su kadar yaşam, örf ve adete dayalı halk müziği; basit şarkılardan yayılarak şair, ozanların katkılarıyla gelişti. Bu şarkılar insanoğlunun hayatını baştan sona kadar içeren müzikal bir romanıdır dersek yanlış olmayız.

Şarkıların çeşitli türlerde olması da kıymetli bir değerdir.

Uzun zamandan beri halk arasında geniş bir şekilde yayılmış eski halk türlerine ağıtlar, geleneksel, hüznün ve duygusal vd. lirik türler girer. Gerçekten ağıt Kırgız müziğinin eski türlerinden biridir. Ağıt bazı insanları kabre uğurlarken ergenlik çağında erişmiş kızları evlendirirken kadınların hıçkırma hıçkırma ağlayarak söyledikleri dörtlüklerdir. İlk ağıt diye adlandırılan türler, köklü ve özünde baskın geleneksel özellikleri yansıtıyordu. Ağıtın melodik yorumu ise aynı orijinal müzik eserlerindeki gibidir.

Hüzün türküleri ise sevgilisiyle konuşamayan mutsuz kızların ya da delikanlıların yürek acısını yansıtır. Bu şarkıların melodisinde kader iyice yansıtılır. Bu nedenle şairlerin şiirlerinde bu tür daha ağırlıklıdır. Örneğin Toktogul'un "Alımkan", Ogombayev'in "Küydüm çok" "Esimde Bayet", ov'un 'Gül' adlı halk arasında yaygın şarkıları bu türlere örnektir.

Keder türküleri ise konuşma biçiminde söylenir. Onun sözleri ve melodisinde de kader yansıtılır. Keder türküleri bir bakıma lirik türkölere benzer. Bunun için bu tür türköler sanatçılar tarafından sık sık okunur.

Enstrümantal halk müziğinin özündeki derin sır ve asil kalitesi melodik müzik (ezgi) türünde bütün yönleriyle yansıtılmıştır. Melodi Kırgızların tarihi, yaşam tarzı, kültürel zenginliği ile sınımsız bağlantılı ve halkın konuşma biçiminde gelişmiş, ozanlık ve müzikal üretkenliğinden kaynaklanmaktadır. Enstrümantal müzik türü olarak melodi, komuzcu, kıyakçı, şair, şarkıcı gibi üstün yeteneklerin elinde asırlardır gelişerek günümüze kadar gelmiştir.

Enstrümantal olarak adlandırılan Kırgız melodi türü çeşitlidir. Bu melodilerin çoğu halk efsane ve masallarının kökenindeki olaylarla ilgilidir. Bazıları ise tabiatın güzelliğini ve halkın yaşamını geniş bir şekilde anlatır. Bazı Kırgız melodileri enstrümantal oyunları derin felsefi anlamları ve eşsiz yapısıyla şaşırtır. Her şeyden önce bu enstrümantal oyunların programlı bir akış seyrinde olması dikkat çekicidir.

Ünlü müzik hocaları Vinogradov şunu der: Kırgız enstrümantal müziğin programlı olması en önemli özelliğidir. Belki bu nedenle halk içinde çalınıp unutulmadan yaşamını sürdüren melodilerin yüzde doksanı insanoğlunun hayatında, ömründe her zaman karşılaşılabileceği önemli bir olay ya da ilginç bir durum veya bir destan ile karışarak bu ilişkiler ile gelişmiştir.

Kırgız şarkılarını toplayan ve ilk notaya döken folklorcu A. Zateeviçe göre, Kırgız enstrümantal müziği neşelidir, mozaik yapılıdır, melodisi hoştur, tekrara dayanır, melodi bitmek üzereyken temposu hızlanır.

V. Vinogradov'un önemle vurguladığı, Kırgız enstrümantal müziğindeki en önemli gösterge, esas başlangıçtaki ritmdir. Bu melodiler uygun olduğu zaman değişir. Melodilerin bu baş konularına günümüz klasik müziğinin standartlarında çok sık rastlanmaz. Bu melodiler telaffuzu ve ritm yönünden kompozisyon bütünlüğü içinde mantığı kolay anlaşılır eserler olarak kabul görmektedir.

Kırgız halkının müzik ve ozanlık kültürel mirasının en önemli grubu destanlar, masallar, kahramanlık destanları, tarihi eserlerin oluşturduğunu burada bir kez daha önemle vurgulamak gerekir. Cengiz Aytmatov bu konuda: Kırgızların epik kültürel geleneğinin zirveye ulaştığına herkes şahittir. Asırlardır hep göçebe hayat süren Kırgızlar başına gelen çok zor durumlarda doğuştan gelen şairlik yeteneği ve becerisi ile yüce epik mirasları: şarkı, masal, destan türlerini -özündeki formunu bozmadan- geliştirerek günümüze kadar taşımasını becerebilmiştir.

Manas destanı yedi sekiz nesildir manzum eser olarak hiç durmadan tekrarlanarak halk dilinde yaşamını sürdürmektedir. Şiir mısraları çeşitlidir. Uzun bir bölümünü söylerken, sesli, melodili ve tiyatral biçimde yorumlanır. Türk-Moğol halkının destanları ile karşılaştırıldığında Kırgız destancıları çok farklıdır ve Manas'ı söylerken hiç bir müzik aleti kullanmazlar.

V.Vinogradov: "Destan konuşma şeklidir, söz ile ortaya çıkmıştır, Kırgız halkının yüce sanat dönmesinin ansiklopedisidir."

Bu büyük hazinede halkın bütün bilgi, beceri ve yetenekleri, ilk günden şu ana kadarki bütün örnekleri vardır. Vinogradov Manas destanında özellikle 4 sözlü icra biçimi olduğunu söyler. He

psinden önce özellikle sonuncusunu açıklamak gerekir.

Çünkü destanın 7-8'lik mısraları söyleyenin sesinde makam kazanır ve çok etkilidir.

Manas destanının melodisi sadece kendine aittir. O diğer halk melodilerinden çok farklıdır.

Destan söylenirken melodisinin sıkça değişikliği; statik ve donuk olmaktan uzak, daha güzel, daha canlı ve kolay anlaşılır hale getirir.

Geçen yüzyılda Manas destanını inceleyen akademisyen V. Radlof, destanın söylenişindeki müziksel vasıfları belirlemekle birlikte onun özel tiyatro yönünü de göstermiştir. V. Belyayev ve V. Krivanasov gibi bilim adamları Manas destanının söyleniş biçimine dikkat edip ulu destanın iki türlü söyleniş biçiminin olduğunu belirlemişlerdir. Çünkü destanın söyleniş biçiminde söylence ve melodik yorum daha ağır basar. Bu ise uzun zamandır söylenegelen müzikal stilistik özelliklerin destana yansımalarıdır. Bu milli miras şu anki Kırgız bestecilerinin yaratıcılığında tükenmez bir kaynaktır. Manas destanı ile birlikte halk arasındaki yetenekli kişilerin: komuzcuların, kıyakçıların, şair, şarkıcı ve bestecilerin tecrübesi de Kırgız profesyonel bestecilerinin üretkenliğine zengin bir ilham kaynağı teşkil etmektedir.

Kırgız şairleri ise halk müziği ve şairliğinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Geçen yüzyılda yaşamış, halk aşığı; Kaydı, Baygabıl, Çıngışbay gibi yetenekli komuzcular kendilerinden önceki ozanlardan ders almışlardır. Onların mirasçıları; Niyazalı, Kürönköy, Toktogul, Çoyuke, Sagımbay gibi üstün yetenekli sanatçılar yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşadılar. Daha sonra M. Kürenkeyev, K. Orozov, M. Musulmankulov, I. Tumanov, A. Ogombayev, M. Bayetov gibi halk şairleri asırlardır derledikleri bu eşsiz sanat zenginliklerini bilim ve teknoloji çağımıza hediye etmişlerdir.

Profesyonel Kırgız müziğinden bahsederken besteci V. Vlasov, V. Fere, A. Maldıbayev tarafından yazılmış olan 'Aycürök', 'Manas' operaları özel bir anlama sahiptir. Söz konusu eser, milli kültürün profesyonel müzik dünyasındaki paha biçilmez ilk değerlerinden biri olmuştur.

30'lu yıllarda Sovyet müzik kültüründe güncel sanat türlerinden en önemlisi opera olmuştur. Geçen asırdaki epik tür ve masal türündeki operalar her ne kadar klasik Rus müziğine ait ise de,

bu türlerin birliğe dahil olan
ülkemizdeki sanatçıların
eserlerinde de ağırlığını
ortaya koymaya başladığı açıktır. Eski çağlardan beri halk dilinde yaşayan masal, destan,
efsane gibi şiir hazineleri ve melodiler ilk milli operanın temeli oldular.
1939'da besteciler V. Vlasov, V.Fere, A. Maldıbayev'in yazıp sahneledikleri 'Ayçürök'
operasında Manas destanının ikinci kısmı olan 'Semetey' olayını görürüz. 'Ayçürök' operası
edebi yönü ve yüksek müzikal kalitesi ile milli kültürümüzün altın hazinesindeki yerini almıştır.

Herşeyden önce 'Ayçürök' operası, halk müziği ve ozanlık sanatı içinde yer alıyor. Burada
destan ile operanın bedii vasfını, enstrümantal Manas destanının bütün milletin kulağına sinmiş
ünlü, milli melodisini tekrar hayat bulmasında besteciler ve opera kahramanlarının rolü büyüktür.
Operanın baş kahramanları olan Semetey ve Ayçürök'ü anlatan müzikal temalar tamamıyla
operanın bütün özellikleri kullanılarak sahnelenmiştir.

İlk perdede genç bahadır Semetey'in görünüşünü ve düşüncesini yansıtan melodi verilir ve
sonra kesilir. Bu tür olay doğu halkının müzik folklorunun eski örneklerine aittir.

Semetey'in iç dünyasını yansıtan rol Semetey'in hareket ve tavırlarıyla belirginleşir.
Kompozisyonun içeriğini ortaya çıkaran müzik, genç bahadırın aryasıyla tam bir uyum
sağlayarak tempo kazanır. Semetey'i tarif ederken verilen müzik ilkin neşeli, daha sonra Külçoro
ile yüz yüze geldiğinde şiddetli bir ritme ulaşır. Ayçürök'ün tarifi A. Ogombayev'in 'Küydüm çok'
şarkısıyla gerçekleşir. Bu şarkının melodisi daha önce söylenegelen şairlerin melodileri
veya Rus halk
şarkılarına benzer.

Ayçürök operasını sahnelerken bestekârlar, Rus halk şarkılarının uzun ve yavaş söylenen
biçimini daha çok kullanmışlardır. Bununla birlikte Kırgız lirik halk melodilerinin gelişim ilkelerine
dayanarak operanın müziksel dramatik sanat şeklini de oluşturmuşlar.

Operanın kökeninde leitmotiv [2] sistemi de kullanılıp besteciler tarafından iyice işlenmiştir. Bu
sistemin belirli yönleri Ayçürök ve Semetey'in özelliklerine bağlıdır. 'Küydüm çok'
bir kaç defa değişerek operanın sonuna kadar devam eder.

Ayçürök ilkin arya şekline dönüşür.
Ağıt ise gitgide opera şekline dönüşür.

Operanın ilk perdesinde Akunhan'ın beyaz sarayına düşmanın saldırı anı canlandırılır ve kurnaz Çinkoco'nun dehşetli çığılığı duyulur. Opera, asırlardır barışmayan, devamlı birbirleriyle düşmanlık eden iki milleti anlatır. Bu çatışma operanın müzik sisteminde yüksek sanat düzeyine ulaştırılamamıştır. Çünkü kötü kahramanlar Çinkoco, Toltoy, Çaçıkey'in durumu Semetey, Ayçürök, Külçoro, Kaliyman gibi iyi kahramanlardan çok da farklı değildir. Yani her ikisi de aynı derecede iyidir.

Kırgız halk müziğinin yapısal durumunu incelerken, V. Vinogradov şöyle der: 'Melodi hiç değişmemiş gibi duyulur. Bir cümleden oluşmuş, basit biçimde yazılmış şarkılarda örneğin, dest an olsun, ağıt olsun, şırıldan olsun, soru cevap şeklindeki şarkı olsun, sesin gittikçe yükselip, en yükseğe ulaştınca tekrar aşağı inişe geçtiği fark edilir.

Halk müziğinin bu şekli 'Ayçürök' operasında da kullanılmıştır. Bunu bazı pop müzik gösterilerinde orkestra, koro gösterilerinde de görmek mümkündür.

Ayçürök operasının bir vasfı da kareografik yapısıdır. Özellikle ritm, müziği hızlandırma kuralıyla verilmiştir. Bu da çoğunlukla danslara aittir. Dansın sanatsal tasviri halk oyunların yansıtır, folklorik motiflerle de bağlantılıdır. Dansçıların zarif hareketlerle oluşturdukları dans çeşitleri, dinamik hareketli delikanlıların dansı operayı daha da canlı ve hareketli kılmaktadır.

Dans hareketlerine dikkat edildiğinde, komuz ile kıyağın melodilerinden doğmuş ritmi açıkça görülmektedir. 'Kız dansı', 'erkek dansı' gibi sahnelerin müziğini oluşturmak için Muratalı'nın 'Tilendinin botoyu' adlı melodisi hiç değiştirilmeden kullanılmıştır. Melodi biterken ağıt sesi duyulur. Bu dans özellikle 'kız dansı' sahnesinde iyi sergilenmiştir. Daha yavaş olarak hareketleri nazikleştirir ve 'Botay' gibi melodilerden ayrılır.

Ayçürök operası klasik opera tarzında olsa da, Kırgız halk melodisindeki beşli ve dördü paralelizm yöntemine uyup folklorik örneklerini harmanlaştıran milli operadaki ilk sanat denemelerinden biridir. Bununla birlikte 'Ayçürök' operasında koro, arya, ansambl, konuşma şeklindeki oyun, senfonik olaylar gibi çeşitli klasik opera yapıları da kullanılmıştır.

Özellikle Ayçürök operasında göçmekte olan halk sahnelenir; neşeli, lirik, epik yapısı bütün

halkın katıldığı kitle korosu da ayrı bir renk katmaktadır. Çünkü operada halkın saadeti için mücadele eden kahramanları halk, beraber şarkı söyleyerek destekler. İyiliği müjdeleyen sahneler, operanın finalinde verilmiştir, bağımsızlık düşüncesi üst seviyede yansıtılmıştır.

Manas operası, zengin kahramanlık, epik ve görkemli şecerenin klasik örneklerinden biridir. Bir bakıma milli müzik kültürünün gelişim sürecinde zirvenin habercisi denilebilir. Destanın en önemli sahnesi olan 'Kökötöy'ün aşısı' adlı bölüm, operanın özünü oluşturur. Manas bahadır ise operanın başkahramanıdır.

Konurbay'ın önderlik ettiği işgallere karşı Manas,

kırk adamıyla, Bakay, Sırgak,

Kanıkey, Kanayım gibi opera kahramanları, canlarını feda ederek savaşa girerler.

Operanın müzikal yapısında, her perdede anlatılan olaylar senfoni yöntemi ile yazılmış müzik olaylarına dönüşmüştür. Bunlar birbirleriyle yüzleştirilip açık karşılaştırma ile gelişir.

Bunların müzik kökeninde leitmotiv yöntemi iyice fark edilir ve o,

operanın çeşitli olaylarını birbirine bağlayarak, kahramanların karakterlerini yansıtarak, operanın bütün olayını biçimlendirir.

Bu yöntem Kırgızların müzik yöntemi ile birlikte bir bağ gibi bağlanmış ve Manas bahadır, kırk adamı veya Kanıkey, Kanayım ya da

Sırgak

veya Konurbay gibi

kahramanlar tarif edilirken, sabit anlaşılır müzik yöntemine dönüştürülmüştür.

Üvertürdeki ilk konu, Manas'ın leitmotiv yönü, destanın özünden çıkan bu operanın başkahramanı Manas'ın melodisi dehşetli duyulup, halk sanatçılarının zengin müzik dünyasını etkileyerek Manasçılarının cesur ruhunu hatırlatır. İkinci konu, Manas'ın yönettiği kırk adamı belirten leitmotive aittir. Manas'ın kırk

adamın her katıldığı olay, onların leitmotivindeki her melodi, öyle değişebilir bir niteliktedir ki, birden yavaşlar, birden hızlanır ve hızını arttırarak devam eder.

Kötü kahraman Konurbay'ın rolü ise aksine sadece kendine ait leitmotim ile sürer. Konurbay'ı yansıtan kurnazlık, kara bulut gibi kötü kişiliği onun yordakçalarına da aittir. Konurbay'ın konusunda gittikçe yükselen müzik, o düşmanın çirkin ve sert suratını kötü bir çığlıkla iyice tarif der. Manas'ı ise halkı yöneten önder, cesur, adil bir kahraman olarak göstermek için besteciler operada arya ile monologları kullanmışlardır.

Manas'ın ikinci aryası baştan sona kadar bahadırın olaylarını hatırlatır. Aryanın melodisi tonlu ve ritmi bir süreçte gelişir.

Bu arada vurgulanması gereken bir şey de, Manas operasına dikkat edilirse, onun konusal

gelişiminde iki zıt eğilimin işaretleri fark edilir. İlk eğilimde operanın biçim yönünden ve konusal yönden bazı olayları bir bütün olarak kendi kendine gelişebilen bir özelliğe sahip olmasıdır. İkincisi ise tekrar operanın bütün temel yönünü belirleyip durmadan gelişmesine imkân sağlar. Bu nedenle çeşitli opera sistemleri ansambl olsun, koro sahneleri olsun, kökenine leitmotiv anlamında temel yapı oluşturur.

Manas'ın yada Kanayım'ın alyası olsun veya altılı ya da halk korusu ya da finaldeki büyük koro olsun, onların

operadaki pik anı ile

olaylarının

değişimini tarif edip

leitmotiv sistemi ile klasik opera

biriminin karşılıklı ilişkisini ortaya çıkarır. Anıtsal kahramanlık biçimi her şeyden önce operanın zengin müzik sanatı ve orkestra müziği ile gerçekleşir. Bu özellikle 'Manas'ın kırk Çorusu'nun dansı ile Konurbay'ın askerlerinin dansında fark edilir. Kırgızların ilk milli operaları olan Ayçürök ve Manas'ın müzikal dramatik sanat yönü klasik eserlere yakındır. Operayı yazarken Vlasov, Fere ve Maldıbayev her şeyden önce, Rus klasik müziğinin temsilcileri olan Dorgomiskiy ile Rimskiy- Korsakov'un tanımlarına dayanmışlardır. Ama müzikal dramatik sanatın karışık problemi Ayçürök ve Manas operalarında belirli bir sanatsal seviyeye tam anlamıyla ulaşamamıştır. Buna rağmen bu ilk ve eşsiz bir sanat tecrübesi olarak milli müzik ve şiirine dönüşmüştür. Bu ilk oluşturulan iki operanın da görkemli milli epik geleneğin müzik, şiir sistemine temel oluşturduğu ortadadır. Son zamanlarda Kırgız müzik kültür dünyasında yetişen besteci M. Abdırayev'in "Olcobay ile Kışımcan", "Boroon Bolor Kezde", A. Abdırayev'in beraber yazdıkları "Toktogul" adlı operalar ve benzerleri milli müzik geleneğini daha da geliştirip sanatsal üretkenliğin zirvesine ulaşmaktadır.

[1] Bkz. Киргизская советская социалистическая республика анциклопедия, Фрунзе, 1982 , 407- 411с.

[2] Leitmotiv (Alm.): Kişilerin ya da olayların tanıtılması için kullanılan melodik, ritmik ya da armonik kimliği olan cümle bölümleri. Genellikle operada kullanılır. Wagner'in operalarında "Letimotiv"lerin özel bir önemi vardır.

